

SPOLUPRÁCE NA ÚPLNOSTI NÁRODNÍ BIBLIOGRAFIE

Bohdana Stoklasová

Národní knihovna České republiky (dále jen NK) a všechny státní vědecké knihovny (dále jen SVK) zahájily v roce 1996 spolupráci na zpřístupnění české národní bibliografie ve strojem čitelné podobě ve formátu UNIMARC. Jde o dva velké projekty zásadního národního i mezinárodního významu. Jeden z nich je zaměřen na dosažení maximální úplnosti a včasnosti souběžné české národní bibliografie (v první fázi se bude jednat o knižní produkci, postupně i o další druhy dokumentů), druhý na převod tištěných bibliografií zachycujících především knižní produkci vydanou na našem území ve 20. století do formátu UNIMARC.

Ve svém příspěvku se budu věnovat charakteristice obou projektů, jejich historii, současnému stavu i výhledu do budoucna. Popis projektů vytváří nutný rámec pro zachycení problémů, s nimiž jsme se museli při zahájení spolupráce vyrovnat, a které mohou být cenné pro spolupráci českých knihoven v rámci souborného katalogu CASLIN (dále jen SKC), s nímž oba projekty úzce souvisejí.

1. Česká národní bibliografie 20. století – souběžná i retrospektivní

Souběžná realizace obou projektů je náročná, ale velmi prospěšná. Řešíme-li projekt souběžné národní bibliografie, zamýšlíme se nejen nad úplností a rychlostí zachycení u nás vydávané produkce, ale i nad úplností bibliografického záznamu (jmenné i věcné části). Protože platí, že čím stručnější záznam, tím rychlejší zpracování, je třeba pečlivě vážit míru redukce v zájmu rychlejšího zpracování. Zejména v situaci, kdy z nejrůznějších důvodů dojde ke skluzu ve zpracování, se nabízí radikální redukce záznamů jako rychlé a lákavé řešení. Pohled do minulosti je v tomto směru velmi poučný. Určitá časová období jsou zpracována způsobem, že při retrospektivní konverzi váháme, zda jsou záznamy použitelné, či zda bude nutné sáhnout k rekatalogizaci. Na záznamech vytvořených v blízké i vzdálené minulosti jasně vidíme, kam až lze zajít v případě „nouze nejvyšší“.

Příliš radikální redukci si nemůžeme dovolit, chceme-li českou produkci prezentovat uživatelům kvalitně, dále proto, že záznamy české národní biblio-

grafie využívá řada českých i zahraničních knihoven, které očekávají určitou kvalitu, a konečně nechceme vytvořit dluh budoucím generacím. Zanedbatelný není ani fakt, že pouze kvalitní záznamy můžeme zejména v zahraničí výhodně prodat nebo vyměnit.

Lepším řešením než radikální redukce záznamů je spolupráce knihoven, která se začíná slibně (i když nikoli bez problémů) rozvíjet.

1.1 Souběžná česká národní bibliografie

Souběžná česká národní bibliografie je neúplná a opožděná. Hlavní příčinou je povinný výtisk, který přichází do NK pozdě nebo vůbec ne. Naděje na dokoupení chybějících titulů je s ohledem na rozpočet NK minimální. Situaci v určitých obdobích více či méně zhoršuje skluz v lince zpracování. Letitý skluz se v minulém roce podařilo odstranit – bohužel pouze dočasně. Zavedení nového systému v kombinaci s nedostatkem finančních prostředků neumožňuje „dotáhnout“ systém tak, aby byl pro zpracovatele v lince komfortní. Náhradní, vesměs komplikovaná řešení jim spolu s dlouhou odezvou, způsobenou symbiózou slabého serveru, zastaralých a slabých koncových stanic, nedokončené strukturované sítě a nedostatečné technické podpory nedovolují již rok pracovat normálním tempem. V poslední době situaci ještě zhoršila rekonstrukce ústředního topení, během níž bylo třeba některé práce v lince omezit, nebo zcela zastavit. Doufáme, že skluz v lince zpracování se podaří opět srovnat, z popisu současné situace však jasně vyplývá, že pokud úplnost a pohotovost národní bibliografie závisí na dodání povinného výtisku do jediné instituce a momentálních možnostech této instituce povinný výtisk zpracovat, je národní bibliografie velmi zranitelná.

Zlepšení situace může přinést spolupráce. Spojí-li své síly všechny tři knihovny, které dostávají v ČR úplný povinný výtisk, a knihovny, které dostávají regionální povinný výtisk, je naděje na úplnost národní bibliografie podstatně vyšší. Spolupráce přinese i zrychlení zpracování, což zároveň povede k redukci multiplicit. V neposlední řadě pomůže spolupráce překlenout tíživou situaci v lince zpracování, která může nastat v kterékoli ze zúčastněných knihoven.

Cesta ke skutečnému zahájení spolupráce v provozním měřítku je zpravidla delší, než teoretický odhad na počátku. Předpokládali jsme, že do konce roku 1996 již bude česká národní bibliografie obohacena o velké množství záznamů jednotlivých SVK, přičemž méně kvalitní záznamy zde budou figurovat jako provizorní, záznamy vysoké kvality jako definitivní. Realita je taková, že letos bude možné zařadit pouze malý počet záznamů, rok 1996 je ve znamení testování a o provozním stadiu budeme moci mluvit až v roce 1997.

SVK obdržely z NK ve dvou kolech prameny popisu dokumentů, pro

kteřé měly vytvořit záznamy v UNIMARCU nebo Výměnném formátu (dále jen VF) a poslat je do NK k vyhodnocení. V současné době je téměř uzavřeno druhé kolo testů. SVK přistoupily k experimentu velmi zodpovědně. Sympatické bylo, že knihovny, kterým zatím jejich systémy neumožňují pracovat v UNIMARCU a podle AACR2, poslaly záznamy v UNIMARCU připravené v textovém editoru, aby se připravily na budoucnost. První kolo testů prokázalo, že nejdříve bude možné začít přebírat záznamy knihoven, které používají CDS/ISIS, MAKS a Výměnný formát. Tato varianta se jeví jako nejschůdnější, všude jinde se vyskytly problémy technického rázu a nebo problémy spojené s konverzí.

Jak již bylo uvedeno, nejlepší výsledek byl dosažen na základě konverze záznamů z Výměnného formátu. V žádném případě se ale nejedná o výsledek ideální – sice máme kvalitní konverzní program z VF do UNIMARCU (i zpět), ale ve VF řada polí/podpolí chybí, takže mnohé údaje není kam zapsat (kódované údaje, indikátory, unifikované názvy, korporativní záhlaví, pole pro vazby, PHNK atd.). Od knihoven, které pracují s VF, bude nutné značné procento záznamů přebírat „s rezervou“ a rozhodně ne jako záznamy definitivní.

Kritéria pro přebírání záznamů do národní bibliografie (zejména pak jako definitivních) jsou podstatně přísnější než kritéria uplatňovaná v rámci SKC, mnohé problémy však budou zřejmě společné. Jsme na samém počátku spolupráce – mnoho věcí musíme ještě dotáhnout a doladit. Otazník visí nad rovnocennou koexistencí UNIMARCU a VF, která bude v praxi nereálná. UNIMARC bude formátem primárním, VF pouze sekundárním. V praxi to bude znamenat, že záznamy převedené z UNIMARCU do VF budou zatíženy určitým i chybami po konverzi, které nelze eliminovat automaticky. Probíhá experiment s manuálním odstraňováním chyb na první pohled zřejmých a závažných, vzhledem k personálním a finančním možnostem NK však nelze do budoucna počítat s jejich trvalým provozním odstraňováním. Jak již bylo naznačeno, záznamy dodané ve VF budou moci figurovat v národní bibliografii pouze jako provizorní.

Některé knihovny, které dnes používají VF, však budou společně s novým systémem přecházet na UNIMARC (Kladno, Liberec, Olomouc), na UNIMARCU pracuje intenzivně SMARTLIB i KIMS, velmi konkrétní a užitečné jednání o konverzi do UNIMARCU proběhlo po vyhodnocení vzorku SVK Ostrava se zástupci této knihovny a systému TINLIB. Jednání a následné úpravy přispěly k tomu, že druhé kolo vzorků SVK zpracovaných v TINLIBu vypadá velmi nadějně.

V NK jsme si již vyzkoušeli, co znamená přechod na nový systém společně s aplikací UNIMARCU naplněného podle AACR2, včetně důsledné kontroly selekčních údajů. Ostatní knihovny tento krok teprve čeká. Nemá smysl oče-

kávat zázraky, je nutné obrnit se důsledností a trpělivostí. Máme před sebou další společné testy a spolupráce na tvorbě souběžné české národní bibliografie se naplno rozběhne až příští rok. Již ke konci letošního roku by se však v tištěných sešitech české národní bibliografie i na CD-ROM měly objevit první záznamy nejzdatnějších knihoven. Poznáte je podle lokační značky. V příštím roce zde budou již i definitivní záznamy z různých knihoven.

Cesta od provizorního k definitivnímu záznamu nebude jednoduchá. Knihovny, které budou schopny vytvářet definitivní záznamy, však čeká v první fázi kromě „visačky nejvyšší kvality“ v oblasti zpracování i roční předplatné národní bibliografie na CD-ROM včetně aktualizací zdarma, podíl na kreditu u OCLC a postupně další výhody.

1.2 Retrospektivní konverze české národní bibliografie 20. století

Cílem projektu je převod záznamů především knižní produkce vydané na našem území ve 20. století a zachycené v tištěných bibliografických soupisech do strojem čitelné podoby ve formátu UNIMARC. Jedná se o cca 500.000 záznamů, které bychom rádi převedli do roku 2.000. Projektu se účastní NK a všechny SVK, čili knihovny, jejichž společným zřizovatelem je Ministerstvo kultury České republiky (dále jen MK). Projekt se těší velkému zájmu zřizovatele i zahraničních nadací a získal několik grantů a dotací, které umožnily jeho zahájení. Grant Mellonovy nadace na počátku roku 1995 (150.000 USD společně s retrospektivní konverzí generálního katalogu univerzálního knihovního fondu NK – dále jen GK UKF) umožnil nákup špičkové techniky pro NK, matching fund MK ke grantu Mellonovy nadace na CASLIN (5.000.000 Kč společně s GK UKF) pokryl zahájení testů a odladění SW v NK, účelová dotace MK na technické vybavení všech zúčastněných knihoven (1.000.000 Kč) dovolila rozšíření projektu mimo NK a částka na retrospektivní konverzi vázaná v rámci rozpočtu NK (4.000.000 Kč společně s GK UKF) částečně pokryje zahájení prací. Z grantu Regional Library Program – OSI (30.000 USD) bude zakoupen planetární skener na skenování unikátních a/nebo křehkých bibliografií z počátku století, na které není možné použít bubnové skenery.

Pro převod české národní bibliografie do formátu UNIMARC vyvinula česká firma COMDAT ve spolupráci s NK speciální technologii, které se skládá ze tří fází:

- 1) skenování tištěných sešitů
- 2) automatizované přepis do nestrukturované textové podoby pomocí OCR
- 3) automatizované nebo poloautomatizované strukturování do formátu UNIMARC pomocí speciálního programu.

Technologie již byla dostatečně odzkoušena a odladěna, jejímu provoznímu nasazení nestojí nic v cestě – kromě nedostatku finančních prostředků,

se kterým se projekt v současné době potýká. Zatímco sehnat peníze na technické vybavení a zahájení projektu bylo relativně snadné, zajistit dostatek prostředků na jeho provoz je mnohem obtížnější.

Skenování tištěných sešitů a přepis pomocí OCR zajišťuje firma COMDAT. Strukturování záznamů, které je časově, personálně i finančně nejnáročnější fází celého procesu, zajišťuje NK ve spolupráci s jednotlivými SVK. Proběhlo první kolo školení (technického i knihovnického), všechny zúčastněné knihovny byly vybaveny potřebným HW i SW. Připraveno je druhé kolo školení. Zároveň NK, SVK a COMDAT pracují na textu smlouvy, upřesnění organizace práce, způsobu předávání a kontroly záznamů, výroby a předávání protokolů atd.

Pokud se podaří získat pro projekt dostatek finančních prostředků, výsledkem by měl být každoroční přírůstek zhruba 100.000 záznamů, které budou k dispozici v SKC a přidány na CD-ROM s českou národní bibliografií. Tyto záznamy budou k dispozici všem českým i zahraničním knihovnám. Jednou vynaložené prostředky se několikanásobně vrátí, nebudou-li ostatní knihovny v rámci retrospektivní konverze svých katalogů několikrát vytvářet různé varianty týchž záznamů.

Retrospektivní konverze ČNB 20. století je projektem nesmírně důležitým a zajímavým. Je zde použita moderní, špičková technologie, která vzbudila velký mezinárodní ohlas a několik zahraničních knihoven plánuje její využití.

Projektu se účastní NK a všechny SVK, čili všechny klíčové knihovny v resortu MK. Příslušný odbor MK vidí projekt jako velmi důležitý a perspektivní a v rámci možností mu poskytuje veškerou podporu. Brzdou je nedostatek finančních prostředků jako přímý důsledek obecného podceňování role knihoven jako důležitého článku informačních dálnic a chápání práva na informace a rozvoj osobnosti jako luxusu, který si naše společnost prozatím nemůže dovolit.

Kromě NK, SVK a MK je do projektu zapojena soukromá česká firma COMDAT, s níž jsou prozatím nejlepší zkušenosti. Projekt je dobrým příkladem pochopení zřizovatele a spolupráce knihoven v jeho resortu a soukromé firmy. Myslím, že toto můžeme dnes konstatovat bez nadsázky.

2 Od společného záměru k realizaci projektu aneb problémy a zkušenosti

Přihlásit se ke společnému záměru je snadné. Cesta od něj k realizaci projektu však není ani krátká, ani jednoduchá.

Oba popsané projekty chápaly všechny knihovny od počátku jako společné. Zpočátku ovšem pouze v tom smyslu, že si uvědomovali jejich důležitost a prospěšnost nejen pro všechny zúčastněné, ale i jejich národní a mezinárodní rozměr. Od počátku jsme měli situaci značně usnadněnou tím, že

máme společného zřizovatele, který projektům „fandí“.

Projekt se ale stává skutečně společným až v realizační fázi, kdy všechny zúčastněné strany spojují společně vyřešené problémy a společně získané zkušenosti. Naše společné problémy nebyly vždy jednoduché a naše společné zkušenosti nejsou pouze pozitivní. Myslím si ale, že stojí za to o nich otevřeně mluvit, protože mohou usnadnit spolupráci v SKC.

2.1 Komunikace a důvěra v prostředí „tržních“ vztahů

U převodu české národní bibliografie 20. století se jedná o spolupráci v poněkud jiných podmínkách, než na které jsme byli dosud zvyklí. Všechny zúčastněné knihovny měly možnost z projektu něco získat, ale musely zároveň hodně vložit a nést určitá rizika. Nestačilo prostě předat záznamy, které by knihovna tak jako tak vytvořila, beze změn jinam, upravit pracovní náplně již existujících systemizovaných míst atp. Bylo nutné začít vytvářet záznamy nové, podle nových standardů a v cizím programovém prostředí. Bylo nutné zajistit potřebné pracovní síly včetně jejich financování. V této situaci již nebylo možné „obchodovat“ za symbolickou 1 Kč za záznam, nastoupily „reálné“ ceny a jednotlivé instituce se začaly chovat jinak, než když šlo o „obchodování“ ve stylu „nula od nuly pojde“. Je to logické, ale všechny nás to zaskočilo. Dalším citlivým momentem bylo na počátku postavení soukromé firmy a její důležitá role v projektu. Většina manažerů projektu z jednotlivých institucí pracuje již dlouho ve státních institucích. Léta zde strávená, včetně let totalitních, v nás vypěstovala utkvělou představu, že to, co pochází od soukromé firmy, je vždy svým způsobem podezřelé a určitě předražené. Cesta ke zjištění, že soukromá firma pro nás zajistí řadu kroků efektivněji a levněji, než bychom to udělali sami, byla složitá.

Počátek projektu byl poznamenán vzájemnou podezíravostí – jakmile do hry vstoupil velký objem peněz (který je vzhledem k počtu a složitosti záznamů nezbytný, ale prozatím, bohužel, existuje pouze na papíře ve formě požadavků), objevily se obavy o jeho spravedlivé rozdělení a vzájemné podezírání včetně snah získat ze společného projektu maximum pro sebe. A tak jsme si hned na začátku ověřili, jak silně ve společném projektu platí pravidlo „jeden za všechny, všichni za jednoho“. Snaha některých účastníků získat z projektu více, než bylo reálné, zbrzdila jeho start o několik měsíců, což způsobilo značné problémy těm knihovnám, které přijaly na projekt pracovníky a potřebovaly, aby na si sebe co nejdříve vydělali. Jednalo se o cenovou lekci pro všechny zúčastněné v mnoha směrech:

- a) Ukázalo se jasně, že jsme na jedné lodi, kde chybně či neuváženě krok každého z účastníků ohrozí všechny ostatní.
- b) Ochota ředitelů všech SVK, zástupce MK i firmy COMDAT přijet urychleně na „krizové“ jednání do NK prokázala, jak velmi všem na projektu záleží.

- c) Zjistili jsme, že nikdo nechce nikoho ošidit, ale že jsme všichni zaskočení novou situací a nepřipraveni na nové podmínky spolupráce.
- d) Jako velmi důležitá se ukázala schopnost všech zúčastněných stran jednat i o nepříjemných věcech otevřeně.

Zajímavou zkušeností je i příprava smlouvy. NK připravila hrubý návrh smlouvy s popisem mechanismu předávání, kontroly a financování záznamů. SVK požadovaly podstatně složitější mechanismus pro předávání/přebírání záznamů, kontroly, zprávy o vyhodnocení kvality a kvantity včetně možnosti „kontroly kontroly“, kterou bude zpočátku provádět NK, postupně i některé SVK. NK tento požadavek zprvu chápala jako vyslovení nedůvěry, dále se jí nelíbilo, že nutnost vyvinutí a provozování složitého administrativního mechanismu celý projekt prodraží v neknižovnické (tj. na první pohled nadbytečné) oblasti. Přitom se jedná o požadavek zcela legitimní. Vyvinutí a provozování mechanismu, který povede k jasným účtům i vztahům rozhodně nelze považovat za luxus.

2.2 Finanční (ne)zajištění

Projekt retrospektivní konverze české národní bibliografie dostal potřebnou finanční podporu na počátku a nyní zápasí s nedostatkem finančních prostředků. NK jako iniciátor projektu se snažila zajistit peníze a udržet projekt "nad vodou" za každou cenu. V roce 1996 se dostala v souvislosti se svým nízkým rozpočtem do velmi těžké situace – udržení projektu znamenalo v určité fázi ohrožení dokončení skenování GK UKF a všech dalších činností souvisejících s retrospektivní konverzí v NK. Rozhodovat o tom, které z důležitých projektů zastavit (s ohledem na nutnou kontinuitu znamená radikální útlum faktické zastavení), zda dlužit peníze firmě, která odvedla dobrou práci, nebo externím pracovníkům NK za nasmlouvané a odevzdané činnosti, nebo spolupracujícím knihovnám, které s penězi za retrospektivní konverzi počítají, není snadné. Protože NK dostala prostředky na projekt společně s ostatními prostředky na retrospektivní konverzi (s ohledem na původní požadavky se jednalo o drastickou redukci), s počívala tíha rozhodnutí na ní. Musela zmrazit vlastní činnosti, aby dodržela své závazky k SVK. SVK sledovaly situaci s logickými obavami a určitou dávkou nedůvěry. Kritická situace naštěstí nevyšla ve vzájemné vyčítání a obviňování, ale v racionální analýze současné situace, prognózu budoucího vývoje a návrh, jak postupovat v nelehké situaci v budoucnosti a projekt udržet.

Pokud se v minulosti jednalo o spolupráci na projektech, v nichž šlo o již zmíněné přelévání sil v rámci existujících systemizovaných míst a prostředků v rámci rozpočtů jednotlivých knihoven, mohli jsme si dovolit nasadit laku riskantně vysoko a v případě potřeby ji po čase snížit. Při rozsáhlém zapojení externích pracovníků a soukromých firem je podobně postup hazard-

dem. Všechny zúčastněné knihovny budou společně požadovat od zřizovatele přidělení částky přímo na projekt vždy na určité kalendářní rok. Od této částky se bude odvíjet rozsah prací nasmlouvaných pro tento rok, které bude zakotven v dodatku ke smlouvě. Při získání dodatečných prostředků od zřizovatele a/nebo z grantu bude tento dodatek operativně upraven. K tomuto řešení jsme dospěli po určitém váhání – nastavení laky na počátku každého roku "na jistotu" a její postupné zvyšování psychologicky odsouvá dosažení kžezného cíle (dokončení projektu do roku 2.000) ve srovnání s postupem opačným. Je však nutné si uvědomit, že reálně můžeme udělat pouze tolik práce, kolik můžeme zaplatit. Na toto pravidlo je těžké si zvyknout po letech opačné strategie: "zkusíme to, ono to nějak dopadne". V situaci reálného financování to nemůže dopadnout jinak než špatně.

3 Závěr

Na závěr bych ráda zdůraznila několik momentů důležitých pro spolupráci, na které bychom neměli zapomínat.

Otevřenost

Nepříjemné věci a pochybnosti je třeba otevřeně sdělit a projednat. Pokud se týkají všech, je nutná účast všech, aby nedošlo ke zkreslení informací. Každý z účastníků (platí i pro NK) musí umět otevřeně sdělit, co je/není pro společný projekt schopen udělat a zajistit.

Důvěra

Vzájemná důvěra je nezbytným předpokladem dobré spolupráce. Neměli bychom podceňovat mechanismy, které vedou k jejímu upevnění. I když nás budou něco stát, je třeba do nich investovat.

Profesionalita, odpovědnost

Vstupují-li do projektu peníze a vzájemné účtování (nikoli za symbolickou cenu), je nutné projekt po všech stránkách profesionalizovat. Znamená to potřebné technické, personální i finanční zajištění a celkové zvěšení odpovědnosti všech účastníků. Nelze rozjet po všech stránkách nezajištěný projekt s tím, že to „nějak dopadne“.

Spěchat pomalu, ale neodbočovat z cesty

Spolupracovat teprve začínáme a musíme se mnohé naučit. V oblasti odborné, manažerské, obecně lidské. Není dobré slibovat/očekávat zázraky. Špatný časový odhad vede ke zbytečnému stresu a permanentní nespokojenosti. Prozatím neumíme dobře odhadnout čas a splnění nereálných časových horizontů pro nás bývá důležitější než dodržení plánované cesty. Je třeba držet se cesty a neopouštět ji ani v obtížných oblastech. Přehodnocení časových horizontů je menším zlem, než odchylka od směru, o jehož správnosti jsme přesvědčeni.